

ȘTEFAN CEL MARE - 2004. CÂTEVA REFLECȚII LA 500 DE ANI DE LA MOARTEA DOMNITORULUI^{*}

BOGDAN MURGESCU^{}**

Comemorarea a 500 de ani de la trecerea în nefință a lui Ștefan cel Mare a fost un eveniment care a marcat România anului 2004. Ea este totodată simptomatică pentru relația complexă dintre istoriografie, ca discurs specializat despre trecutul istoric, și diversele componente ale societății românești de azi. Pentru a pune lucrurile în perspectivă, comemorarea lui Ștefan s-a bucurat de mai multă atenție publică decât cea a 400 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul în 2001, dar a antrenat în mai mică măsură opinia publică decât manifestările din 1904, la împlinirea a 400 de ani de la moartea marelui Ștefan. Totodată, manifestările din 2004 au generat semnificative controverse, dezvăluind o dată în plus, dacă mai era nevoie, că societatea românească de la începutul secolului al XXI-lea are opinii divergente cu privire la raporturile dintre prezent și trecut.

Astfel, oficialitățile au proclamat „Anul Ștefan cel Mare”, au alocat fonduri pentru manifestări oficiale, ca și pentru reparații de monumente și de drumuri, au organizat festivități oficiale la mănăstirea Putna, o ședință solemnă comună a Senatului și Camerei Deputaților¹, o sesiune la Academie, mai multe expoziții, precum și o serie de alte manifestări de mai redusă amploare; strădaniile pentru comemorarea festivă a lui Ștefan au implicat și eforturi diplomatice, fiind depuse diligențe încununate de succes pentru expunerea temporară la București a sabiei lui Ștefan cel Mare, aflată la Muzeul Topkapı din Istanbul, iar Republica Turcia a donat o copie a acestei săbii pentru a rămâne în România.

Au existat însă și destule voci critice, care au acuzat fie tentativele de capitalizare politică ale manifestărilor dedicate lui Ștefan cel Mare, fie chiar o anume inadecvare a festivităților la prioritățile și stilul secolului al XXI-lea². În fine, dar nu în

^{*} Studiu inedit.

^{**} Prof. univ. d-r la Universitatea din București, Facultatea de Istorie.

¹ <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=5706&idm=1&idl=1>

² Criticile referitoare la modul concret de organizare a festivităților au fost deosebit de numeroase în presa cotidiană. Dintre lăuntrile de poziție mai generale, amintim doar cu titlu de exemplu pe cele din „Observatorul Cultural” din 6 iulie 2004 (Ion Bogdan Lefter) și „Dilema” din 9 iulie 2004 (Andrei Pleșu, Adrian Cioroianu).

cele din urmă, la București a fost organizată în decembrie 2004 și o expoziție iconoclastă, *F.A.Q. about Steve the Great*, care a stârnit un val considerabil de controverse³.

Dincolo însă de controverse, ce rămâne de pe urma anului Ștefan cel Mare? Nu voi încerca acum să evaluez restaurările de pictură biserică și de drumuri, deși evident acestea au însemnatatea lor și trebuie apreciate, evident în măsura în care banii publici au fost cheltuiți judicios. Din punct de vedere strict istoriografic, un bilanț provizoriu ar evidenția probabil câteva zeci de volume și mai multe sute de studii și articole auto-definite ca științifice despre Ștefan cel Mare și Moldova epocii sale. Valoric, acestea sunt foarte diverse. Ca utilitate cognitivă și anvergură intelectuală, cea mai însemnată contribuție este seria de 6 volume inițiată de obștea călugărilor de la Mănăstirea Putna (stareț fiind Prea Cuviosul Arhimandrit Melchisedec), și îngrijită științific de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely. Această serie îmbină un efort de antologare a izvoarelor și a studiilor anterioare cu un set de contribuții științifice noi⁴.

Dincolo însă de meritele acestei serii, ca și de valoarea altor contribuții apărute în diverse volume sau periodice de specialitate, imaginea de ansamblu a lui Ștefan nu s-a schimbat prea mult. De altfel, spre deosebire de alte momente aniversare, istoriografia română nu s-a îmbogățit în 2004 cu nici o monografie reprezentativă despre figura lui Ștefan cel Mare, astfel încât lucrările sintetice cele mai bune despre marele voievod rămân tot *istoria lui Ștefan* scrisă de Nicolae Iorga (cu prilejul aniversării din 1904)⁵, sau *sinteza* de mai mici dimensiuni publicată de Șerban Papacostea (prima ediție tot la o aniversare, și anume 500 de ani de la victoria de la Vaslui)⁶; celor care vor spune că istoriografic și cultural a trecut de mult timpul biografiilor monumentale, le vom aminti doar că până și „școala de la Annales” a redescoperit genul biografic, și că volumul monumental dedicat de Jacques Le Goff lui *Ludovic cel Sfânt* (1996)⁷ oferă un exemplu pentru cum istoria înnoită, „deșteaptă”, poate să abordeze și genul biografic.

În lipsa unei monografii recente, care să integreze mai noile contribuții ale cercetării științifice, de unde poate nespecialistul să se informeze cu privire la faptele și personalitatea lui Ștefan cel Mare? Dacă este Tânăr, sau doar apropiat de școală, din manuale; din păcate, lectura acestora este doar moderat edificatoare, iar pentru spiritele mai pretențioase sau doar mai sensibile generatoare de depresii. Pentru cei care vor dori să se documenteze prin intermediul *tratatului de istorie* publicat recent de Academia Română, este totuși util de știut faptul că exact capitolul despre Ștefan cel Mare a făcut

³ A se vedea și grupajul *Se poate demita istoria?* din „Observatorul Cultural”, nr. I (258), 3-9 martie 2005.

⁴ Cele 6 volume publicate în anul 2004 de Editura Mușatinii din Suceava, dar cu copyright-ul Sfîntei Mănăstiri Putna, poartă toate titlul generic *Ștefan cel Mare și Sfânt și subtitluri care exprimă conținutul fiecăruiua: Portret în legendă; Portret în istorie; Portret în cronică; Bibliografie; Biserică. O lectie de istorie; Atlet al credinței creștine*. Ultimul volum, remarcabil prin dimensiuni și condiții grafice, cuprinde 25 de contribuții științifice noi, prezentate la simpozionul internațional organizat la Putna în 18-25 aprilie 2004.

⁵ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904 (în cele ce urmează, din motive de comoditate, am folosit ediția din 1978, îngrijită de Victor Iova).

⁶ Șerban Papacostea, *Stephen the Great: Prince of Moldavia, 1457-1504*, Bucharest, 1975; prima ediție în limba română sub titlu: *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504)*, București, 1990.

⁷ Jacques Le Goff, *Saint Louis*, Paris, Gallimard, 1996.

obiectul unor justificate acuzații de plagiat, reproducând cu minime abateri un text vechi al lui Șerban Papacostea⁸. Se poate însă apela la destule alte sinteze, care ne oferă informațiile elementare despre Ștefan cel Mare, și uneori, dacă autorii au socotit de cuviință, și unele interpretări în legătură cu faptele sale și cu personalitatea sa. În general, în toate aceste lucrări se evidențiază durata mare a domniei, succesele diplomatice și militare ale lui Ștefan, în primul rând împotriva Imperiului Otoman, dar și împotriva regatelor Ungariei și Poloniei, calitățile de bun gospodar, succesele în centralizarea politică internă, activitatea de ctitor, și ocazional câte ceva despre viața de familie sau despre multitudinea de copii, din lăuntrul ca și din afara căsătoriei.

Deși cele mai bune dintre aceste prezentări amintesc, pe lângă faptele de laudă, și paginile mai întunecate din biografia marelui Ștefan, tot mai rămân destule aspecte care sunt rareori sau deloc menționate.

Un aspect discutat totuși, fie și cu opinteli, privește **răporturile lui Ștefan cel Mare cu Țara Românească**. Problema a fost deseori discutată în termeni morali, istoricii mai vechi depunând mari eforturi pentru a explica sau pentru a justifica „nerecunoștința” lui Ștefan cel Mare față de sprijinitorul său de la înscăunare Vlad Țepeș, pe care nu l-a ajutat în momentele de cumpănă ale campaniei otomane din 1462⁹. Totodată, istoricii subliniază eșecul strădaniilor lui Ștefan din anii 1473-1481 de a impune în Țara Românească domni dispuși să alinieze principatul dintre Dunăre și Carpați la politica sa antiotomană. În această privință a existat multă vreme tendință de a privi problema în termeni morali, în alb și negru, boierii și diversii domni munteni (Basarab Laiotă, Țepeluș, Vlad Călugărul) fiind văzuți ca trădători, arivisti și colaboraționiști (cu otomanii), în timp ce Ștefan apărea ca animat de cele mai bune intenții, de idealuri creștine și chiar de un anumit fel de solidaritate românească; istoricii mai noi au de-construit falsa idee a „frontului antiotoman” al Țărilor Române și au evidențiat cauzele profunde și durabile ale antagonismelor dintre cele Moldova și Țara Românească¹⁰.

Resentimentele dintre munteni și moldoveni sunt limpede exprimate în scrisoarea brăilenilor către Ștefan: „De la toți boierii brăileni și de la toți cnezii și de la toți rumâni, scriem ție, domnului moldovenesc, Ștefane voievod. Ai tu oare omenie, ai tu minte, ai tu creieri de-ți prăpădești cerneala și hârtia pentru un copil de curvă, fiul Călăunei, și zici că-ți este fiu? Dacă ți-e fiu și vrei să-i faci bine, atunci lasă-l să fie după

⁸ Cf. *Istoria românilor*, vol. IV, București, 2001, pp. 364-400 cu Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, „R.d.l.”, 35, 1982, nr. 5-6, pp. 607-638, republicat în Ș. Papacostea, *Evol mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, pp. 139-178. Demonstrația plagiului a fost făcută în Ș. Papacostea, *O nouă sinteză de istorie a românilor; metodă și probitate*, „22”, XIII, nr. 10, 5-11 martie 2002, p. 7.

⁹ De exemplu, A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, II. *De la intemeierea Țărilor Române pînă la moartea lui Petru Rareș*, 1546, București, 1986, pp. 253-254, 264-266, sau N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1978, pp. 70-71. O abordare mai recentă la Radu Cârciumaru, *Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare: prieteni sau dușmani?*, „M.I.” (serie nouă), XXXVII (2003), nr. 12, pp. 23-26 și XXXVIII (2004), nr. 1, pp. 43-48

¹⁰ Ovidiu Cristea, *Frontul românesc antiotoman în secolele XIV-XV: Realitate istorică sau mit istoriografic?*, în Lucian Boia (ed.), *Miturile comunismului românesc*, ed. a II-a, București, 1998, pp. 150-151.

moartea ta domn în locul tău, iar pe mumă-sa ia-o și ține-o să-ți fie doamnă; cum au ținut-o în țara noastră toți pescarii din Brăila, ține-o și tu să-ți fie doamnă. Și învață-ți țara ta cum să te slujească, iar de noi să te ferești; căci de cauți dușman, ai să-l găsești. Și aşa să știi: domn avem, mare și bun, și avem pace din toate părțile; și să știi că toți pe capete vom veni asupra ta și vom sta pe lângă domnul nostru Basarab voievod, măcar de-ar fi să ne pierdem capetele¹¹. Letopisețele moldovenești scriu și ele despre „muntenii hicleni”¹². Dincolo de incriminările reciproce, izvoarele de epocă mai cuprind și destule informații despre cruzimi reciproce, Ștefan executând pe pârcălabii munteni care au apărut cetatea de la Teleajen (octombrie 1474)¹³, iar muntenii măcelăriind micul detașament moldovean lăsat pe lângă Vlad Țepeș (decembrie 1476).

Luptele cu otomanii ocupă un loc de cinste în scrierile despre Ștefan cel Mare. Cu toate acestea, este de observat faptul că aceste lupte ocupă doar o perioadă limitată din domnia lui Ștefan – anii 1473-1486¹⁴, sau, dacă avem în vedere și scurtele perioade de pace care au urmat acordurilor din 1480¹⁵ și 1481¹⁶, anii 1473-1480, 1481 și 1484-1486. Comparativ cu acestea, perioadele când Moldova lui Ștefan a plătit tribut Imperiului Otoman (1457-1473, 1480-1481, 1482-1484, 1486-1504) au fost de 3 ori mai îndelungate decât cele de confruntare directă¹⁷. Nu vom zăbovi acum asupra caracteristicilor luptelor antiotomane ale lui Ștefan¹⁸. Vom observa totuși faptul că istoricii au deseori tendința de a evita să abordeze frontal problema deznodământului acestei confruntări. Or, dincolo de rezultatul uneia sau alteia dintre bătălii, dincolo chiar de rezultatul uneia sau alteia dintre

¹¹ Scrisoarea brăilenilor, împreună cu una identică a buzoienilor și râmnicienilor, a fost publicată de Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, pp. 282-283; ea a fost republicată și comentată de noi în Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria României în texte*, București, 2001, pp. 132-133.

¹² *Cronicile slavo-române din sec.XV-XVI publicate de Ion Bogdan* (ed. P. P. Panaiteșcu), București, 1959, p. 18.

¹³ *Cronicile slavo-române...*, p. 17.

¹⁴ Faptul că răboiul antiotoman a luat sfârșit în 1486 și nu în 1487 sau 1489, cum se crezuse anterior, a fost postulat de Nicoară Beldiceanu încă din 1955 în teza sa de doctorat rămasă nepublicată și apoi argumentat convinsător de Ștefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, „R.d.I.”, 35, 1982, nr. 7, pp. 807-821, Tahsin Gemil, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul Otoman (1486)*, „R.A.”, 60, 1983, nr. 2, pp. 117-128 și Nagy Pienaru, *Tratatul de pace moldo-otoman (1486)*, în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, pp. 264-303.

¹⁵ Textul tratatului, șocant prin tonul umilitor pentru domnul Moldovei, a fost publicat mai întâi în 1945 de Aurel Decei, și republicit ulterior în mai multe rânduri, ultima dată în B. Murgescu (coord.), *Istoria României în texte*, pp. 137-138. Deși contestat de unii istorici, acest tratat nu mai este pus la îndoială de istorici.

¹⁶ B. Murgescu, *O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481?*, în „S.A.I.”, LI-LII, 1985, pp. 268-274.

¹⁷ Bune prezentări generale ale raporturilor moldo-otomane din timpul domniei lui Ștefan cel Mare la Șt. S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*. *Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, „A.I.I.A.X.I.”, XVII, 1980, pp. 639-652 și T. Gemil, *Români și otomani în secolele XIV-XVI*, București, 1991, pp. 138-157.

¹⁸ Am discutat problematica generală a confruntărilor româno-otomane în B. Murgescu, *Istorie românească – istorie universală (600-1800)*, București, 1994, pp. 82-101 (ed. a II-a, 1999, pp. 121-146), și în particular cu privire la domnia lui Ștefan în B. Murgescu, *Dimensiunea europeană a domniei lui Ștefan cel Mare*, în „S.A.I.”, LXIX, 2004, pp. 8-11.

expediții, războiul în ansamblul său s-a încheiat prin victoria Imperiului Otoman și înfrângerea Moldovei lui Ștefan cel Mare.

Istoricii români care preferă să evite acest adevăr dezagreabil citează cu mare plăcere o expresie extrasă dintr-o scriere adresată papei Inocențiu al VIII-lea de cărturarul umanist Filippo Buonaccorsi (cunoscut sub pseudonimul Callimachus), potrivit căruia moldovenii „s-au învoit prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători”; se cuvine totuși să observăm că observațiile umanistului italian nu se reduc la aceasta, ci sunt mult mai complexe și mai circumstanțiate: „Iar moldovenii, deși au pierdut pe țărmul Mării Negre orașele Moncastru și Licostomo, dintre care cel dintâi e aşezat la gura Nistrului, iar celălalt pe mlașina Tyagola, își mențin și păzesc și acum restul țării lor și au provocat adesea, în anii precedenți, în mai multe rânduri, pierderi atât de mari turcului, încât acesta a fost silit, în cele din urmă, să-l numească aliat și prieten pe Ștefan, domnul moldovenilor – și vasal al ilustrului rege al Poloniei – care a cedat nu sub presiunea armelor, ci condiționat. O! iată marea putere atât de temută de mulțimea spaniolilor, de avuția francezilor, de virtutea italienilor, de forțele germanilor, dar cu care s-au luptat mult timp primitivii epiroți, s-au înfruntat adesea bulgarii cu forțe egale, au purtat război ani întinderăgați sărbii, aproape fără ostași și arme, cu care însfârșit bosnieci și rascii izolați au luptat cu rezultate nedecise în locuri variate, iar valahii, după ce au respins armele și încercările ei, s-au învoit prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători”¹⁹. Lectura întregului pasaj este de natură să ne edifice atât asupra contextului retoric, Filippo Buonaccorsi fiind interesat să evidențieze meritele antiotomane ale orientalilor pentru a stimula angajarea papei și a puterilor catolice într-o expediție antiotomană, cât și asupra faptului că el însuși recunoaște faptul că până la urmă Ștefan „a cedat”, desigur „condiționat”, dar totuși „a cedat” („cedentem”).

Dincolo însă de ceea ce spune sau nu Filippo Buonaccorsi, bilanțul confruntării militare moldo-otomane este suficient de lăptit pentru a putea fi judecat și de noi, în mod direct și transțant. Care sunt deosebirile dintre situația de la începutul conflictului (1473) și cea de la sfârșitul acestuia (1486)? Moldova a fost tributară Imperiului Otoman și înainte de 1473, și după 1486; deși unii dintre istorici au încercat să afirme că păstrarea statalității a fost un mare succes al lui Ștefan, trebuie observat că nici un document nu indică vreo intenție de instaurare a administrației otomane directe asupra Moldovei în ansamblul său. Tributul anual a fost de 3000 de galbeni în 1465-1473, și de 4000 de galbeni după 1486; deși în 1486 quantumul a scăzut față de sumele fixate prin pacea din 1480 (6000 de galbeni) și prin înțelegerea din toamna anului 1481 (5000 de galbeni), el rămânea mai mare decât cel de dinainte de război. Mai important era însă faptul că la sfârșitul confruntării militare Moldova pierduse Chilia și Cetatea Albă, cu teritoriile aferente, care fuseseră anexate de Imperiul Otoman; dincolo de pierderea teritorială propriu-zisă și de reducerea potențialului său economic, instalarea unor garnizoane otomane în cele două orașe-porturi sporea și vulnerabilitatea militară a Moldovei. Deci,

¹⁹ Ș. Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV-XVI: ficțiune politică și realitate istorică în Stat, societate, națiune. Interpretări istorice [Academicianului David Prodan]*, îngranjit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1982, p. 98.

militar, teritorial și finanțier, raportul de forțe se modificase în favoarea otomanilor, ceea ce reflectă faptul că Imperiul Otoman câștigase de fapt războiul cu Moldova lui Ștefan cel Mare.

Un clișeu frecvent folosit este acela că în acest război otomanii ar fi fost agresorii, iar Moldova lui Ștefan cel Mare victimă unui atac neprovocat. Acest clișeu este parte a unei vizuni „bucolice” despre trecut, potrivit căreia românii ar fi purtat războaie numai în legitimă apărare. Ca orice generalizare, și aceasta se lovește de exemple contrare atunci când examinăm faptele. În mod concret, în 1473 cel care a început războiul a fost Ștefan cel Mare, care în noiembrie a atacat decisiv pe Radu cel Frumos, înlocuindu-l din domnie; deși atacul nu era îndreptat direct împotriva teritoriilor sau trupelor otomane, provocarea la adresa sultanului, care era suzeranul lui Radu, obligat prin aceasta să-și protejeze tributarul, era flagrantă²⁰. În acest moment, și dincolo de planurile sale pe termen lung în regiunea Mării Negre și a Dunării de Jos, Mehmed al II-lea, prins de războiul cu Veneția, nu avea nici un interes să mai deschidă un nou conflict. Mai mult, într-o primă fază sultanul a încercat să rezolve problema cu un angajament minim de trupe, și abia la sfârșitul verii anului 1474, după eșecul unei oferte de pace adresate lui Ștefan, a luat decizia de a trimite în Țara Românească și în Moldova pe *beylerbey*-ul Rumeliei cu armata care operase în Albania.

Constatarea că în 1473 Ștefan a fost acela care a declanșat războiul m-a determinat să inventariez și celelalte războaie purtate de el. Am reținut în acest sens războiul purtat împotriva Ungariei în anii 1461-1468 (înceheiat printr-un tratat formal abia în 1475), conflictele cu Țara Românească din 1462 și 1470-1473, conflictul cu tătarii din Crimeea²¹, războaiele cu Imperiul Otoman din 1473-1480, 1481, 1484-1486, și războiul cu Polonia din 1490-1499. Dintre aceste 8 războaie, Ștefan a declanșat 6, doar în 2 dintre cazuri fiind el cel atacat (în 1471 de către tătarii, și în 1484 de către otomanii²²). Desigur, de cele mai multe ori Ștefan a avut motive care în contextul epocii puteau fi considerate legitime pentru declanșarea unui război. Astfel, atacul asupra Ungariei din 1461 a fost determinat de adăpostul acordat lui Petru Aron, iar cel asupra Chiliei din 1462 de faptul că aceasta aparținuse anterior Moldovei. Și ocuparea Pocuției în 1490 putea fi argumentată prin vechile drepturi ale domnilor Moldovei asupra acestui teritoriu, ca

²⁰ Analize ale acestei inițiative politice și încercări de descifrare a motivațiilor actului lui Ștefan la Șt. S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*, „A.I.I.A.X.I.”, XVI, 1979, pp. 145-149, Leon Șimanschi, Dumitru Agache, *Moldova între anii 1469 și 1473: program de guvernare și conjuncturi politice*, „A.I.I.X.I.”, XXXV, 1998, pp. 1-18 și B. Murgescu, *Dimensiunea europeană...*, pp. 6-8.

²¹ Recent, această problemă a fost reluată de Naci Pienaru, care a argumentat convinsător faptul că raidul tătăresc înceheiat cu victoria lui Ștefan (ipotetic la Lipnic) și cu capturarea a doi dintre conducătorii săi, Eminek și Hacike, a avut loc nu în 1469 sau 1470, ci abia în primăvara anului 1471, și a fost efectuat nu de Hoarda Mare, ci de tătarii din hanatul Crimeei (*Relațiile lui Ștefan cel Mare cu hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătară în Moldova, în Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, pp. 275-306).

²² Evident, această socoteală este valabilă dacă luăm în considerare, așa cum am argumentat eu, că în toamna anului 1481 s-a ajuns la o înțelegere moldo-otomană, care a inaugurat o perioadă de pace până în 1484 (B. Murgescu, *O nouă reglementare...*); dacă nu acceptăm înțelegerea respectivă, atunci trebuie să considerăm că războiul reînceput de Ștefan în iunie 1481 a durat continuu până în 1486, și în acest caz mai rămâne un singur război declanșat de adversarii lui Ștefan, față de tot 6 declanșate de el.

urmare a împriușutului acordat de Petru Mușat lui Vladislav Jagiello în 1387; istoricii sunt însă de părere că cel puțin la fel de importante au fost resentimentele lui Ștefan după Colomeea, și strădaniile sale de a preveni realizarea unei uniuni personale între Polonia și Ungaria prin preluarea tronului rămas vacant după moartea lui Matia Corvin (1490) de către printul moștenitor al Poloniei, Ioan Albert. Dacă această ultimă motivație a fost cea decisivă, atacul asupra Poloniei a avut mai degrabă caracterul unei lovitură preventive. De altfel, tot un caracter preventiv par să fi avut atacurile din 1473 și 1481, în timp ce atacul din 1470 asupra Țării Românești, soldat cu arderea Brăilei și a Orașului de Floci, pare să se fi înscris în prelungirea unei îndelungate tradiții conflictuale, cu componente teritoriale și comerciale, între cele două state românești²³. Dincolo însă de diversele motivații și justificări, este evident faptul că **politica externă a lui Ștefan nu a fost defensivă, ci mai degrabă „pro-activă”**.

O întrebare de regulă evitată de istorici privește costurile acestor politici pentru supușii lui Ștefan. Deși Ștefan s-a străduit, și în parte a și reușit, să-și protejeze supușii împotriva atacatorilor, războaiele purtate de el au prilejuit destule pagube umane și materiale. Astfel, părți ale Moldovei au fost jefuite de unguri în 1467, de munteni în 1471, de tătari în 1471, de turci în 1475, 1476, 1481, 1484, 1485 și 1486, de polonezi în 1497; faptul că de cele mai multe ori invadatorii au fost înfrânti nu a putut împiedica complet distrugerile, cu atât mai mult cu cât și tactica aleasă de Ștefan a presupus în destule rânduri evacuarea și pustiirea teritoriului prin care înaintau inamicii. Descrierea lui Giovanni Maria Angiolello, care l-a însoțit pe Mehmed al II-lea în campania din Moldova din 1476, nu lasă loc de ambiguități: Ștefan „a pus pe locuitori să fugă [...]. De asemenea, a poruncit ca toate grânele să fie tăiate, și până și papura din mlaștini și, după ce s-au tăiat ierburile și grânele, a pus să fie totul ars, astfel că sultanul a rămas păcălit deoarece crezuse că găsește țara îmbelșugată în grâne și pășuni, cum este ea într-adevăr, și a găsit-o deșeartă de oameni și pretutindeni se ridică un praf de cărbune într-atât încât umplea cerul de fum, și de câte ori ajungeam la popas eram cu toții negri la față și de asemenea și hainele noastre de sus până jos pătimeau. Până și caii sufereau din cauza prafului ce le intra în nări”²⁴. Desigur, acest peisaj apocaliptic nu era real decât în regiunile care ar fi putut intra în raza de acțiune a oștirii otomane, și probabil că părți mai ferite ale Moldovei au scăpat de distrugeri. Totuși, chiar și aşa nivelul pagubelor materiale, ca și al pierderilor umane, a fost considerabil.

Pe de altă parte, războiul însemna și chemarea supușilor la oaste. Valabilită numai pentru anumite categorii de privilegiați în cazul „oștirii celei mici”, obligația militară era extinsă principal la toți bărbații liberi atunci când se făcea chemarea la „oastea cea mare”. **Atitudinile față de slujba militară au variat destul de mult.** Astfel, medicul venețian Matteo Muriano afirmă că supușii lui Ștefan „sunt toți

²³ O discuție mai amplă, cu trimiterile esențiale, am realizat în B. Murgescu, *Dimensiunea europeană...*, pp. 5-20.

²⁴ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, pp. 135-136.

bărbați viteji, ageri și nu făcuți să stea pe perne, ci la război pe câmpul de luptă. Acest domn prea vestit poate să ridice 60.000 de oameni de ispravă²⁵. Mai știm totodată faptul că Ștefan s-a străduit în mod consecvent să stimuleze pe supușii care se distingeau în luptă, pe care îi ridică între viteji și îi recompense cu danii de pământ și cu privilegii în cadrul unor ospete de mare amploare. De exemplu, după victoria de la Râmnic împotriva muntenilor lui Basarab Tepeluș, întors la Suceava „domnul Ștefan voievod a făcut mare ospăt mitropolitului și episcopilor și boierilor săi și întregii lui oștiri. Și a instituit atunci mulți viteji și a dăruit atunci multe daruri și îmbrăcămintă scumpe boierilor săi și vitejilor și întregii lui oștiri. Și pe toți, după vrednicie, i-a slobozit pe fiecare la ale sale și i-a învățat să laude și să binecuvânteze pe Dumnezeu pentru cele ce au fost, pentru că de la Dumnezeu au fost cele întâmplate”²⁶.

În consecință, slujba credincioasă pe câmpul de luptă era o cale spre ascensiune socială și prosperitate economică, iar mulți dintre cei care l-au slujit pe Ștefan au făcut-o tocmai din acest motiv. Pe de altă parte însă, trebuie observat că în decursul lungii și războinicei sale domnii, Ștefan nu a folosit decât rarism „oastea cea mare”. Practic, aceasta nu a participat decât la două dintre victoriile sale, cele de la Vaslui (1475) și de la Codrii Cosminului (1497). În alte situații, domnul a trebuit să poarte luptele numai cu „oastea cea mică”, exemplul clasic fiind bătălia pierdută de la Războieni (Valea Albă, 1476). Acest exemplu este cu atât mai interesant cu cât Ștefan a concentrat „oastea cea mare” la începutul campaniei, dar apoi a trebuit să renunțe la serviciile ei. Situația este prezentată astfel într-o scrisoare a unui anume Baldassar de Piscia către papa Sixt al IV-lea: „Printre ai săi nu lipsiră cărtelile, căci îl urmau în luptă de două luni, în vreme ce tătarii le robeau femeile și copiii; iar când prinse de veste că unii plecau pe ascuns, având temere că de-or pleca aşa din luptă, n-ar mai putea pe urmă a-i avea cu sine, ținând sfat cu boierii săi, le dădu slobozire ca la vreo cincisprezece zile, dară aşa că erau ținuți a se întoarce la Dunăre după acel răgaz, cu merinde”²⁷. Povestea cu robirea familiilor de către tătari avea pentru cei mai mulți dintre moldoveni doar un rol justificativ, tătarii din Crimeea neapucând să jefuiască decât o mică parte din Moldova și trebuind să se întoarcă deoarece sălașurile lor erau chiar atunci atacate de către Hoarda de Aur.

Mai importante ni se par nouă alte elemente, remarcate de Iorga, dar considerate de acesta nerelevante: astfel cei chemați la oaste „îndurau de două luni de zile suferințele căldurii năprasnice, hranei puține și rele, mersurilor pripite”²⁸. În fine, dar nu în cele din urmă, absența de la gospodării a bărbaților valizi risca să conducă la dezorganizarea întregului proces economic. Dincolo însă de speculațiile

²⁵ Călători străini..., I, p. 149.

²⁶ Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan (ed. P. P. Panaitescu), București, 1959, p. 19.

²⁷ Textul a fost reeditat în volumul Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie și culegere de texte, București, 1977, pp. 194-195 (a se vedea și comentariile lui Manole Neagoe la pp. 71-72).

²⁸ N. Iorga, Istoria lui Ștefan cel Mare, p. 136.

pe care le-am putea face în legătură cu motivațiile moldovenilor care au cerut permisiunea de a pleca la casele lor, sau ale celor care începuseră să dezerteze înainte de a primi vreo învoieire, se cuvine să reținem afirmația acelaiași Baldassar de Piscia că „ai săi nu se înapoiaseră [în tabără – BM], după cum se legaseră”²⁹. Concret, aceasta înseamnă că pentru mulți dintre moldoveni – nu putem totuși evalua procentual pentru câți dintre ei – lucrările agricole erau mai importante decât serviciul militar, fie și împotriva otomanilor.

Discuția de mai sus ne și arată cât de interesantă este focalizarea atenției nu doar asupra domnului și asupra politicii sale, ci și asupra măsurii în care acestea au afectat viața majorității locuitorilor Moldovei din timpul domniei sale³⁰. O asemenea investigație nu este ușoară, pentru că izvoarele sunt de obicei mai puțin explicite decât ne-am dori. Totuși, unele concluzii se pot desprinde. Astfel, statul din vremea lui Ștefan legifera doar puțin, cele mai multe dintre reglementări fiind stabilite prin obiceiul pământului la nivel local. Desigur, domnul putea interveni și porunci, dar de obicei ordinele sale aveau un caracter punctual, și nu vizau stabilirea unor reguli generale pe termen lung. Statul nu era însă nici cu totul absent. Domnul guverna la nivel central prin intermediul dregătorilor și al curții sale, iar în teritoriile prin intermediul pârcălabilor de ținuturi, precum și prin intermediul curtenilor și slugilor domnești. Una dintre caracteristicile domniei lui Ștefan a fost tocmai întărirea structurii administrative a Moldovei, prin sporirea rolului pârcălabilor și prin dezvoltarea capacitatei de control a domniei în teritoriu. Prin intermediul diverselor categorii de dregători și slujitori, domnia strângea unele dări – nu prea multe, se pare – impunea unele corvezi, de exemplul transporturi gratuite sau lucrul la cetăți, și mai ales chema pe bărbați la oaste.

Dincolo însă de acestea, impactul domniei asupra vieții cotidiene a majorității populației era limitat. Astfel, documentele păstrate nu atestă intervenții semnificative ale domniei în raporturile dintre boieri și țărani dependenți, ceea ce ne arată că autoritatea stăpânilor de domenii rămânea considerabilă. De asemenea, domnia nu a interferat prea mult nici în relațiile din interiorul obștilor țărănești libere, puterea domnească rămânând mai degrabă o instanță de ultim apel, chemată să intervină în viața cotidiană doar în situații excepționale. În fine, dar nu în cele din urmă, **domnia și statul erau nerelevante față de principalele constrângeri care guverneau viața oamenilor din acea vreme**: nesiguranța în ceea ce privește asigurarea resurselor alimentare, vulnerabilitatea la boli și la viciositățile naturii.

Deși par iconoclaște și uneori au fost formulate deliberat polemic, **observațiile de mai sus nu vizează în nici un caz diminuarea meritelor istorice reale ale lui Ștefan cel Mare**. Inteligența sa vie, capacitatea de a învăța, calitățile sale politice și militare sunt incontestabile. Comparativ cu cei mai mulți dintre contemporani, ca și cu predecesorii și cu urmașii săi pe tronul Moldovei, bilanțul său

²⁹ Războieni..., p.194.

³⁰ Am încercat o schițare a acestei problematici în B. Murgescu, *47 de ani lângă oamenii săi [Ștefan cel Mare. Tara și oamenii]*, în „M.I.” (serie nouă), XXXVIII, nr. 7 (448), iulie 2004, pp. 11-15.

politic este net superior. Respectul contemporanilor dovedește recunoașterea largă a personalității sale. Cum însă, pe lângă bilanțul faptic, sentimentele supușilor sunt criteriul esențial după care se cuvine să fie judecate meritele unui monarh, relatarea din 1502 a doctorului Matteo Muriano – „Cât despre sus-numitul domn, el este un om foarte înțelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supușii săi, pentru că este îndurător și drept, veșnic treaz și darnic...”³¹ – ne arată că Ștefan a binemeritat calificativul „cel Mare”.

**Stephen the Great.
A few Reflections on 500 Years from the Prince's death
(Summary)**

In his contribution the author made a few reflections on 500 years from the prince's death. The author elucidates some historical problems and interrogations: the qualitative level of historiographical contributions from 2004 on Stephen; the relations between Moldavia and Valachia, Poland, Hungary, Otoman Empire; the active and powerfull character of Stephen's foreign policy; the Stephen's relations with his subjects: boyars, peasants, military bands: from active collaboration to latent opposition. In conclusion, after 47 years rule of Moldavia, Stephen was named “the Great”, the epithet of supreme recognition: **Stephanus ille magnus**.

³¹ *Călători străini...*, vol. I, p.149.